

Pentti Hakkarainen

Professori, Kajaanin opettajankoulutusyksikkö, Oulun yliopisto

Tarvitaanko akateemisessa opetuksessa suunnitelmia?

Yliopistojen uusi "autonomia"

Uuden yliopistolain myötä yliopistojen strategiat ja toimintamallit tulevat muuttumaan ratkaisevasti. Eri yliopistojen strategiat muistuttavat siinä määrin jo toisiaan, että yliopistot voitaisiin yhdistää yhdeksi "Suomen yliopistoksi". Liiketoimintamallin korostama taloudellinen tehokkuus leviää myös yliopistojen opetukseen. Opetusresurssien pieneneminen näkyy jo nyt kontaktiopetuksen vähenemisenä ja opiskelijoiden omatoimisen työskentelyn lisäyksenä. Taloudellisen tehokkuuden vaatimus tuo automaattisesti mukanaan myös kysymyksen opintoaikojen lyhentämisen tarpeesta ja keinoista. Rohkeimmat rehtorit ovat jo esittäneet keinoksi lukukausimaksuja myöskin suomalaisille opiskelijoille.

Parin viimeisen vuosikymmenen aikana yliopistojen opetuksen kehittäminen ja opetusansioiden huomioon ottaminen virkojen täytössä nostettiin näkyvästi esille perustamalla opetuksen kehittämissyksiköitä ja painottamalla opetusansioita valintakriteerinä. Talouden korostaminen näyttää johtavan uusiin painotuksiin yliopistojen toiminnassa. Yliopistot ovat joutuneet "kerjäämään" yrityksiltä ja yksityisiltä kansalaisilta saadakseen taloutensa kuntoon. Suurimpien lahjoitusten ehtona yritykset edellyttävät, että heidän toiveitaan kuunnellaan perustamalla yliopistolain vastaisesti omaa toimialaa palvelevia professuureja ja tutkimusohjelmia. Joissakin yliopistoissa rakenteiden uudistaminen taloudellisin perustein on johtanut ainakin tilapäisesti opetuksen kehittämissyksiköiden "unohtamiseen".

Taloudellisten tekijöiden painottaminen on tuonut mukanaan talouselämän ajattelutavan. On erikoistuttava ja kasvatettava yksikköjen kokoa karsimalla "turhat" rönsyt toiminnasta. Tuloksesta tästä tiedekuntia yhdistetään taloudellisin kriteerein, ei tieteellisin. Syntyy "tutkintotehtaita", jotka noudattavat "ansaintalogiikkaa" perinteisen tieteenalan kehittämisen logiikan sijaan.

Tieteenalojen ja tiedekuntien yhdistämistä on helppo perustella monitieteisyyden vaatimuksella, kun sen saavuttamisen kriteerinä pidetään eri tieteenalojen saamista saman taloushallinnon alle. Tämän logiikan mukaan jokainen iso yksikkö on automaattisesti parempi kuin pieni (Suomen koko yliopistolaitos on pienempi kuin kansainväliset huippuyliopistot).

Profilien ja painopisteiden muutos näkyy yksittäisten yliopistojen tai niiden liittymien strategioissa. Yleinen siirtymä tuntuu tapahtuneen luonnontieteiden suuntaan laajan yleisprofiilin yliopistoissa. Ääritapauksissa (esim. Oulun yliopisto) yliopiston strategiasta on jätetty pois humanistiset tieteenalat ja strategia on määritelty luonnontieteelliseksi. Kun valtakunnallisen suunnittelun puuttuessa kukin yliopisto määrittelee itse strategiansa taloudellisin perustein, kokonaisia tieteenaloja voidaan näivettää taloudellisesti kannattamattomina. Hyvä esimerkki on kasvatustieteiden tiedekunnan muuttaminen opettajankoulutuksen tiedekunnaksi Oulun yliopiston strategiaan vedoten. Ainoa peruste näyttää olevan se, että opettajankoulutus käy kaupaksi valtakunnassa.

Kenen suunnitelmat?

Yliopistolain uudistamisen perusteiksi tarjottiin erilaisia epäkohtia ja yliopistotoiminnan historiallisia rasitteita. Valtion tuottavuusohjelman taustalla oli huoli lioista akateemisista koulutuspaikoista ja toiminnan tehottomuudesta. Valtion rahoittama akateeminen koulutus ei aina vastannut yhteiskunnallisten ja taloudellisten tarpeiden muutosta. Yliopistoilta puuttui autonomia. Yliopistojen toimintaedellytysten muutoksen keskeisenä perusteena voi pitää yhteiskunnallisia tarpeita. Mutta uudistuksen käsikirjoitusta voi lukea kahdella tapaa. Tarvitaan innovatiivista, Suomen kilpailukykyä kansainvälisillä markkinoilla lisäävää

huippuosaamista. Toisaalta yliopistot pitäisi saada nopeammin, suoremmin ja laajemmin palvelemaan talouden tarpeita.

Uusi innovatiivinen yliopisto on Aalto-yliopisto, jossa monitieteisyys perustuu talouden, tekniikan ja taiteen keskinäiseen vetovoimaan. Suhteellisen runsaan rahoituksen turvin kuvitellaan synnyttävän innovatiivista huippuosaamista kansainvälisille markkinoille. Aalto-yliopiston innovatiivisuuden yhteiskunnallisen tarpeen ovat määritelleet valtionhallinnon edustajat ja he ovat myöskin määritelleet sen monitieteisyyden perustan. Muut yliopistot ovat saaneet oman autonomiansa puitteissa lähteä etsimään omia yhteiskunnallisia ja talouselämän kytkentöjä puuttuvaa rahoitusta kootessaan. Tähän mennessä on jo riittävästi esimerkkejä siitä, miten yritykset pyrkivät tuomaan esille omat akateemisen koulutuksen tarpeensa. Varoittava esimerkki siitä, mihin rahoitusmalli voi johtaa on amerikkalainen (suomalainen?) lääketieteellinen tutkimus, josta alkaa olla mahdotonta löytää lääkeyrityksistä riippumatonta tutkimusta (esim. lasten kaksisuuntaisen mielialahäiriön diagnoosin johtanut tutkimus ja lääkintä aikuisille aikaisemmin määrättyillä lääkkeillä. Lääkityksen seurauksena lisääntyneet lasten itsemurhat hoidettiin lisäämällä pakkaukseen varoitus ”saattaa lisätä itsemurhariskiä”).

Yliopisto-opetuksen erityispiirteeksi on nostettu tiedeperustainen opetus (jos tiedeperusta puuttuu, puhutaan tutkimusperusteisesta opetuksesta). Kriittinen kysymys kunkin laitoksen kohdalla on, mikä tämä tiedeperusta on ja millaista on monitieteisen opetuksen tiedeperusta? Missä määrin laitos tai tiedekunta on itse tiedeperustaa kehittänyt? Liian usein tiedeperusta on löydetty kriittikittömästi ulkomaisten laitosten tai henkilöiden suorittamasta tutkimuksesta, jos oma ”tutkimustoiminta” ei tähtää oman tieteenalan kehittämiseen. Luvattoman usein yliopistojen ja tiedekuntien tieteen tekemisestä puuttuu refleksio. Toisin sanoen ei tunneta tietenteorian perusteita eikä pystytä arvioimaan oman tieteenalan tai oman tutkimuksen suhdetta yleiseen tieteen historialliseen kehitykseen.

Kun tiedeperustan kriteerit ovat sattumanvaraisia, opetuksen suunnitelmien ja toteutuksen arviointiin voidaan soveltaa vaikeuksista liike-elämän laadun arvioinnin menetelmiä. Yliopistoissa kyse on opetuksen laadun varmistamisesta, ei sen tuottamisesta ja kehittämisestä. Samalla unohdetaan tieteen perustehtävä tuottaa uutta tietoa (laatua). Uutta tieteellistä tietoa voi pitää osoituksena luovuudesta jo määritelmän perusteella. Tieteessä siis laatu tulisi määritellä tieteellisen luovuuden perusteella. Jos puhumme tiedeperusteisen opetuksen laadusta, sen luonnolliset kriteerit tulisi löytää tieteellisestä luovuudesta, jonka keskeinen piirre on

uutuus. Onko siis pääteltävä, että laadun varmistamista tarvitaan yliopistossa, jotta voitaisiin valita opetuksen laatuyskiköitä ja hyvän opettajan tittelin haltijoita? Onko uuden tiedon tuottamiseen tähtäävä opetus jo historiaa?

Suunnitelma – dokumentti vai työkalu?

Uusautonomisessa yliopistossa on muodollisesti turvattu perusopetuksen rahoitus budjettivaroin. Opetussuunnitelma on ensimmäinen yleinen kuvaus siitä mitä ja miten kullakin tieteenalalla opetetaan. Kurssisuunnitelma (mikäli yliopisto-opettaja vaivautuu sellaisen tekemään) tarkentaa opettajan työn etenemisen vaiheet. Käytössä oleva suunnittelumalli korostaa tietosisältöjä samalla tavoin kuin edeltävät koulutusvaiheet kouluaineiden sisältöjä. Tenttikäytännöt vahvistavat tietopainotteisuutta. Tieteellisen ajattelun ja luovuuden opettamiseen on entistä vähemmän aikaa modernissa kustannustietoisessa yliopistossa.

Voiko suunnitelma toimia tieteellistä ajattelua ja luovuutta edistävänä työvälineenä? Monien yliopisto-opettajien harhaluulo näyttää olevan, että opiskelijat ovat valmiiksi motivoituneita ja hallitsevat ajattelutaidot yliopistoon päästyään. Siten opetuksessa voi keskittyä tieteellisen tiedon välittämiseen. Monelle opiskelijalle tutkintopaperin saaminen on tärkeintä, ei tiede. Uusautonominen yliopisto on siirtymässä samoille linjoille tuotantoajattelun vuoksi.¹

Jotta voitaisiin kehittää opiskelijoiden tieteellistä ajattelua opetuksen avulla, on lähdeittävä suunnittelussa opiskelijoiden tämänhetkisestä ajattelusta ja oppimisen motivaatiosta. Nykyiset tenttikäytännöt eivät niitä pysty paljastamaan. Simon Papert ilmaisi aikanaan asian korostamalla, että opetuksen lähtökohtana tulisi olla opiskelijoiden tekemät virheet, ei oikeat vastaukset tentissä. Opetuksen tehtävänä on ajattelun muutoksen aikaansaaminen. Käytännössä olemme rakentaneet opetusprosessin suunnittelun ja toteutuksen hieman toisin. Kurssin suunnittelu on annettu opiskelijoiden ensimmäiseksi tehtäväksi. Tällöin paljastuu mikä

---

¹Eräs venäläinen yliopisto oli aikaansa edellä tässä suhteessa 1990-luvun alkupuolella. Yliopiston johto kertoi tiivistä yhteistyösuhteista kahden suomalaisen yliopiston kanssa, joiden nimet olivat Asko ja Isku. Opetustilojen sisustus ja opetustekniikan taso luentosaleissa ylitti kirkkaasti suomalaisen tason. Yhteistyön sisältö suomalaisten ”yliopistojen” kanssa muistutti hämmästyttävästi joidenkin tuontiyritysten toimintaa. Keskusteluissa ei saatu selville mikä painoarvo vilkkaalla kansainvälisellä yhteistyöllä oli yliopiston sijoittumisessa maan viiden parhaan yliopiston joukkoon.

on opiskelijoiden oma käsitys tieteenalasta ja mitä he arvelevat tarvitsevana tulevaisuudessa. Opiskelumotivaatio näyttäisi muuttuvan merkittävästi omakohtaisen suunnittelun myötä.

Kurssisuunnitelmasta muodostettiin uusi työväline opetukseen kurssilla, jonka rakenne noudatti keskeisen ilmiön (ihminen-tietokone käyttöliittymä) historiallisia kehitysvaiheita. Opettajien ennakkosuunnittelu oli itse asiassa vastauksen hakemista kysymykseen millaisia käännekohtia käyttöliittymän tutkimisessa ja teoreettisessa ymmärtämisessä on tapahtunut noin kolmenkymmenen vuoden kuluessa? Ennakkosuunnittelu paljasti kolme merkittävää käännettä. Opettajat kokosivat kuhunkin käännekohtaan liittyvän tieteellisen väittelyn aineiston (artikkelit ja muu materiaali). Kurssi rakentui väittelyjen toistamisesta kurssin osanottajien välillä jakamalla osanottajat uudistajiin ja puolustajiin. Viimeinen vaihe kurssilla oli hahmottaa mikä voisi olla käyttöliittymän kehityksen seuraava askel. Käyttöliittymäkurssin valmisteluvaihe oli itse asiassa aito tutkimustehtävä, joka johti uuden tiedon muodostamiseen. Valmisteluvaihe vaati kahdelta opettajalta yli 100 tunnin työskentelyä, mutta kurssin osanottajat jättivät useita patenttihakemuksia kurssin päätyttyä.

Ratkaisevaa suunnitelmien tekemisessä opetukseen on se miten opiskelijoiden toimintaympäristö ja toiminta muuttuu suunnitelman vuoksi. Kun suunnitelma tehdään hallintoa varten tai opettajien arvioimiseksi, se voi toimia arvioinnin muodollisena kriteerinä². Jotta suunnitelmat toimisivat aidosti työvälineinä, opetuksen tulisi tuottaa näkyviä muutoksia opiskelijoissa. Klassinen ihanne on, että opiskelijoista kehittyisi tieteellisesti luovia uusien ideoiden tuottajia ja tieteen uudistajia. Usein kuultu vastaväite esimerkiksi opinnäytetöiden arvioinnissa on, että eihän tieteellisyyttä voi vielä vaatia, kun opiskelija vasta tutustuu tieteen tekemiseen. Milloin sitten pitäisi aloittaa vakava tieteen tekeminen?

Avainsanatko suunnitelman ydin?

Uusautonomisen yliopiston strategiat on nostettu kaiken toiminnan lähtökohdaksi. Kaikki liikenevä rahoitus ja uusiin ideoihin panostaminen on periaatteessa suhteutettava strategioiden linjauksiin. Strategisten linjausten avulla on mahdollista luoda uusia rajalinjoja ja vastakkainasettelua. Hyvä esimerkki tästä on Oulun yliopisto, jonka strategiset linjaukset jättävät humanistiset

²Suomalaisissa yliopistoissa opetuksen laatuksiköt valitaan tiedekuntien itse laatimien kuvausten perusteella. Parhaat kuvaukset voittavat huomattavan lisärahoituksen. Opiskelijoilta opetuksen laadusta ei kysytä.

tieteenalat tutkimuksen kehittämisen ulkopuolelle. Yliopistosta ollaan tekemässä luonnontieteellisen tutkimuksen keskittymää.

Kun kytkentä strategiaan ratkaisee rahoituksen, suunnittelussa ajaututaan avainsanojen etsintään. Suunnitelmasta on löydyttävä strategiset avainsanat muutoin on turha kirjoittaa suunnitelmaa rahoituksen toivossa. Mallin on aikaisemmin ollut käytössä EU-suunnitelmien tekemisessä. Miljoonia rahoitusta yliopistolle hankkinut kokenut amanuessi oli oivaltanut asian ytimen vaatiessaan "kerro sanat!". Kun "sanat" oli kaivettu esille, hän rutiinilla työsti parissa päivässä projektisuunnitelman, joka yleensä johti rahoitukseen. Yliopiston strateginen rahoitus ei ehkä ole yhtä varmaa, mutta "oikeat sanat" ratkaisevat mitkä projektit voivat saada rahoitusta ja mitkä eivät. Kun humanisteilla ei ole omia "oikeita sanoja" esimerkkiyliopistossa, heidän on yritettävä ryöstöviljellä luonnontieteilijöiden "sanoja" tai ryhdyttävä "monitieteisiksi".

Strategioiden avainsanoilla yliopistot kilpailevat rahoituksesta ja asemasta maailman yliopistojen joukossa. Strategiat kirjoitetaan rahoituksesta päättäviä virkamiehiä varten, ei tieteenalan kehittämiseksi. Kansainvälisyyden kriteerinä voi olla esimerkiksi sijoitus viidensadan maailman parhaan yliopiston joukossa Shanghain listalla. Ongelmana tällaisessa arvioinnissa on standardoidut kriteerit. On löydettävä kaikille tieteenaloille samat arviointikriteerit. Tämä merkitsee tieteenalojen laatuerojen kieltämistä ja määrällisten kriteerien käyttöä (esim. tieteellisten julkaisujen määrä). Uusautonomisen yliopiston on pakon edessä keskityttävä tuottamaan muodollisesti päteviä julkaisuautomaatteja luonnontieteisiin ja unohdettava vähitellen haihattelut tieteellisyydestä.

Ehkä vähitellen voidaan Suomessa määritellä uusiksi mitä tiede on: "Tiede on sitä mitä yliopistot tuottavat".